

**ЛЬВІВСЬКИЙ НАЦІОНАЛЬНИЙ УНІВЕРСИТЕТ
імені ІВАНА ФРАНКА**

ОНИШКО ОКСАНА БОГДАНІВНА

УДК 347.62 (438) «1918–1939»

**СТАНОВЛЕННЯ І РОЗВИТОК СІМЕЙНОГО ПРАВА
ДРУГОЇ РЕЧІ ПОСПОЛИТОЇ (1918–1939 рр.)**

Спеціальність: 12.00.01 – теорія та історія держави і права;
історія політичних і правових учень

АВТОРЕФЕРАТ

дисертації на здобуття наукового ступеня
кандидата юридичних наук

Львів
2009

Дисертацією є рукопис

Робота виконана на кафедрі теорії та історії держави і права Львівського державного університету внутрішніх справ Міністерства внутрішніх справ України

Науковий керівник: кандидат юридичних наук
Поліковський Микола Федорович,
професор кафедри теорії та історії
держави і права Львівського державного
університету внутрішніх справ

Офіційні опоненти: доктор юридичних наук, професор
Харитонов Євген Олегович,
завідувач кафедри цивільного права
Одеської національної юридичної академії,
Заслужений діяч науки і техніки України,
академік Української академії наук
національного прогресу;

кандидат юридичних наук, доцент
Качур Віра Олегівна,
завідувач кафедри конституційного права та
правознавства Національного університету
біоресурсів і природокористування України.

Захист відбудеться «28» жовтня 2009 року о 14.00 годині на засіданні спеціалізованої вченої ради Д 35.051.03 у Львівському національному університеті імені Івана Франка (79000, м. Львів, вул. Січових Стрільців, 14).

З дисертацією можна ознайомитись у Науковій бібліотеці Львівського національного університету імені Івана Франка за адресою: 79005, м. Львів, вул. Драгоманова, 5.

Автореферат розіслано «23» вересня 2009 р.

**Учений секретар
спеціалізованої вченої ради**

В.О. Семків

ЗАГАЛЬНА ХАРАКТЕРИСТИКА РОБОТИ

Актуальність теми. Розвиток України, курс на побудову демократичної, соціальної, правової держави, закріплений у ст. 1 Конституції України 1996 р., вимагає утвердження у суспільстві норм справедливості, правової і матеріальної захищеності як сім'ї загалом, так чоловіка та дружини зокрема, взаємної відповідальності подружжя за народження та виховання дітей. Правова система України перебуває у процесі постійного вдосконалення правових норм, які регулюють, в тому числі, й сімейні відносини. Вдосконалення чинного сімейного законодавства неможливе без урахуванням історико-правового досвіду і традицій, які зберігаються і передаються з покоління в покоління.

Сучасні проблеми державотворення, формування ефективного демократичного законодавства потребують нового аналізу історичного минулого, зокрема, після Першої світової війни, періоду розпаду європейських імперій – Австро-Угорщини, Німеччини та Росії. Внаслідок цього процесу в Європі утворилася низка самостійних незалежних держав. Однією з них стала Друга Річ Посполита (1918–1939 рр.) (від пол. – «*rzeczpospolita*» – республіка). Законодавство Другої Речі Посполитої було чинним і на західноукраїнських землях, які входили до складу цієї держави, що наклало відповідний відбиток на правову культуру мільйонів українців, які там проживали.

Актуальність комплексного наукового історико-правового дослідження сімейного права Другої Речі Посполитої зумовлена теоретичними та прикладними потребами наукового забезпечення основних сучасних інститутів сімейного права. Для українських правознавців у цьому контексті необхідно дослідження державно-правового становлення і розвитку сімейного права міжвоєнної Польщі, важливість цього пов'язана ще й з тим, що сьогодні Україна і Республіка Польща прагнуть гармонізувати національне законодавство, зокрема і сімейне, з нормами європейського права.

Вивчення й узагальнення досвіду становлення і розвитку сімейного права Польщі у міжвоєнну добу дасть змогу сучасній вітчизняній історико-правовій науці об'єктивно переосмислити деякі проблеми, а, отже, використати в доцільних межах цей досвід для зміцнення національного сімейного права.

Зв'язок роботи з науковими програмами, планами, темами. Дисертація виконана відповідно до вимог Закону України «Про пріоритетні напрями розвитку науки і техніки» від 11 липня 2001 р. (ст. 7), тематики пріоритетних напрямів дисертаційних досліджень згідно з вимогами МВС України від 5 січня 2004 р. № 755 «Про затвердження пріоритетних напрямів наукових та дисертаційних досліджень, які потребують першочергового

розроблення і впровадження в практичну діяльність органів внутрішніх справ на період 2004–2009 років» (п. 54). Робота виконана в рамках наукової теми кафедри теорії та історії держави і права Львівського державного університету внутрішніх справ «Методологія вивчення державно-правових явищ; філософія права; стан і перспективи розвитку ОВС України» (державна реєстрація № 0106U003648 від 27 квітня 2006 р.).

Мета і завдання дослідження. Мета дисертаційного дослідження – виявити особливості формування, становлення та розвитку сімейного права міжвоєнної Польщі з урахуванням чинної на той час процедури укладення та розірвання шлюбів, визнання шлюбів недійсними, системи немайнових і майнових прав та обов’язків подружжя, батьків і дітей.

Не претендуючи на вичерпне висвітлення досліджуваних аспектів цієї проблеми, дисертант намагався розв’язати такі завдання:

- простежити історичні передумови виникнення, закономірності та особливості функціонування різних систем шлюбно-сімейного права Другої Речі Посполитої;

- дослідити розвиток міжвоєнного польського сімейного законодавства, встановити специфіку взаємодії та взаємовпливу чинних на території Другої Речі Посполитої різних систем сімейного права та виявити спільні та відмінні риси між ними;

- окреслити характерні риси основних інститутів сімейного права Другої Речі Посполитої та виявити їхні особливості;

- розкрити поняття, зміст інституту шлюбу, підстави його укладення та припинення;

- визначити особливості та порядок визнання шлюбу недійсним;

- проаналізувати особисті немайнові та майнові права і обов’язки подружжя, виокремити особливості їх реалізації;

- з’ясувати зміст прав та обов’язків батьків і дітей, які виникали із шлюбної та позашлюбної спорідненості;

- вивчити архівні матеріали щодо досліджуваної теми, в тому числі й шлюбно-сімейні справи.

Об’єктом дисертаційного дослідження – шлюбно-сімейні правовідносини, що формувалися у Другій Речі Посполитій на основі різних джерел права.

Предмет дослідження – історико-правові закономірності й особливості становлення, функціонування та розвитку сімейного права Другої Речі Посполитої (1918 до 1939 рр.).

Методи дослідження. Методологічна основа дослідження формулася як система різних наукових методів пізнання історико-правових, загальноісторичних і соціально-наукових явищ. У цій системі особливе місце посідають традиційні для української науки історії держави і права

історико-правовий та порівняльно-правовий методи. Саме вони забезпечили комплексність і порівняльний характер дослідження, дали змогу охарактеризувати становлення і розвиток сімейного права, встановити історичність юридичних явищ, сформулювати та дослідити загальне і конкретне у шлюбно-сімейних правових відносинах Другої Речі Посполитої.

Історико-правовий метод дав змогу показати еволюцію різних систем шлюбно-сімейного права Республіки Польща, передусім щодо форми укладення шлюбів та допустимості розлучень (підрозділ 3.1, 3.2). За допомогою порівняльно-правового методу охарактеризовано практику застосування різних шлюбно-сімейних норм Другої Речі Посполитої в окремих регіонах держави. Формально-юридичний метод сприяв вивченню особливостей досліджуваних нормативно-правових актів (підрозділ 2.2). Структурний метод допоміг відобразити взаємозв'язки окремих норм сімейного права міжвоєнної Польщі, виявити взаємодію та взаємовплив чинних нормативно-правових актів. Діалектичний метод сприяв розгляду тенденцій розвитку сімейного законодавства Другої Речі Посполитої (підрозділ 2.1). Статистичний метод забезпечив належну обробку різноманітних джерел інформації, зокрема, архівних матеріалів (розділ 3). У роботі також використано соціологічний метод, який сприяв розкриттю суспільних умов, що допомагали реалізувати правові норми щодо функціонування шлюбно-сімейних правовідносин на території Другої Речі Посполитої (підрозділ 2.1, 3.1).

Наукова новизна одержаних результатів визначена тим, що дисертація – одне з перших у вітчизняній юридичній науці історико-правове комплексне дослідження становлення і розвитку сімейного права Другої Речі Посполитої у 1918–1939 рр. Новизна зумовлена також тим, що вперше введено до наукового обігу низку невідомих або недостатньо вивчених аспектів сімейного законодавства, архівних матеріалів (проаналізовано 71 архівну справу, з них – 51 судова справа).

У результаті проведеного дослідження *уперше* з'ясовано, що:

– система сімейного права Другої Речі Посполитої, її зміст мали особливості перехідного (змішаного) характеру і тенденцію до розвитку в якості національної правової системи;

– обґрунтовано, що розвиток системи сімейного права Другої Речі Посполитої був тривалим у часі та відбувався під впливом багатовікової європейської традиції;

– сімейне право Другої Речі Посполитої мало суперечливий характер, зумовлений особливостями сімейного законодавства та відмінностями шлюбно-сімейних відносин у різних регіонах держави, проте зберегло

можливості для розвитку і систематизації на основі християнської традиції регулювання сімейних відносин;

– часті зміни та доповнення шлюбно-сімейного законодавства як слушні, з огляду на суспільні потреби, так і ті, що суперечили правовим нормам і засадам чинних законів, кодексів, до деякої міри дезорганізували їх застосування, посилювали внутрішні суперечності між правом і законом, між структурними елементами, між стабільністю та динамічністю;

– інтерпретація пам'яток права та правової інформації, аналіз низки архівних судових справ дали можливість показати достатньо повну картину становлення і розвитку сімейного права Другої Речі Посполитої.

Набули подальшого розвитку положення про те, що:

– еволюція наукових правових уявлень в Другій Речі Посполитій полягала в усвідомленні необхідності виокремлення шлюбно-сімейних відносин в окрему галузь правового регулювання;

– тогочасне сімейне право у найбільшій мірі відображало перехідний характер правової системи Другої Речі Посполитої, оскільки містило норми різних національних правових систем, сформованих у певний історичний час, у конкретному регіоні, з конкретними національними особливостями, у суспільствах з різними шлюбно-сімейними звичаями, віруваннями, різними видами джерел права;

– правові засади регулювання шлюбно-сімейних відносин міжвоєнної Польщі були пов'язані з існуванням елементів п'яти правових систем (австрійської, німецької, угорської, російської та польської);

– існувала відмінність основних форм укладення та розірвання шлюбу (передусім церковної та світської) у різних регіонах Другої Речі Посполитої;

– права та обов'язки батька та матері стосовно шлюбних і позашлюбних дітей виникали внаслідок встановлення їх спорідненості;

по-новому:

– подано характеристику основних інститутів, особливостей та окремих норм польського сімейного права на основі аналізу чинного на той час законодавства та архівних матеріалів;

– здійснено аналіз ряду архівних справ про розлучення, сепарацію, визнання шлюбу недійсним, розглянутих Стрийським та Краківським окружними судами у міжвоєнний період, а також справ про укладення шлюбних договорів.

Практичне значення одержаних результатів полягає у тому, що висновки та основні теоретичні положення дисертації, заповнюючи існуючі прогалини у вітчизняній історико-правовій науці, поглиблюють знання із проблем становлення і розвитку сімейного права Другої Речі Посполитої. Сформовані й обґрунтовані у дослідженні висновки і пропозиції становлять як науково-теоретичний, так і практичний інтерес. Матеріали роботи

можуть бути використані у подальших історико-правових дослідженнях Польської держави, а також при вдосконаленні сімейного права України; крім того, їх можна застосовувати при викладанні курсів «Історія держави і права зарубіжних країн», «Історія держави і права України», «Сімейне право», у процесі підготовки відповідних монографій, підручників та навчальних посібників.

Апробація результатів дослідження. Основні результати та положення дисертації були обговорені на *засіданнях кафедри* теорії та історії держави і права Львівського державного університету внутрішніх справ упродовж 2005–2009 рр. Матеріали дослідження висвітлювались у доповідях здобувача на науково-практичних конференціях різного рівня: *конференціях молодих дослідників* – Другій звітній науковій конференції аспірантів (ад'юнктів) Львівського державного університету внутрішніх справ «Державотворення і правотворення в Україні: проблеми та перспективи» (Львів, 2008) та П'ятій Всеукраїнській науковій конференції правників-початківців «Актуальні проблеми теорії та історії прав людини, права і держави» (Одеса–Львів, 2008); *всеукраїнських конференціях* – «Право на приватність: тенденції та перспективи» (Львів, 2008) та «Актуальні проблеми правового захисту суб'єктивних прав та свобод особи в умовах формування громадянського суспільства та становлення правової держави» (Львів, 2008); *міжнародній конференції* «Україна та Польща у вимірі незалежності (1918–1939 рр.)» (Львів, 2008).

Публікації. Основні положення та висновки дисертації викладено у семи статтях, опублікованих у фахових наукових виданнях України та п'яти працях, опублікованих у збірниках матеріалів наукових конференцій.

Структура та обсяг дисертації. Структура дисертації зумовлена метою та завданнями дослідження і складається зі вступу, чотирьох розділів, які об'єднують шість підрозділів, висновків та списку використаних джерел. Повний обсяг дисертації становить 214 сторінок, з них 33 сторінки займає список використаних джерел (383 найменування).

ОСНОВНИЙ ЗМІСТ РОБОТИ

У **вступі** обґрунтовано актуальність теми дослідження, її зв'язок з науковими програмами, планами і темами, визначається об'єкт і предмет, мета та завдання дослідження, методологічна основа, джерельна база, наукова новизна, практичне значення одержаних результатів, хронологічні межі, відомості про апробацію результатів дослідження.

У першому розділі – «**Історіографія та джерельна база дослідження**» – проаналізовано основні напрями розвитку історико-правової науки

досліджуваної проблеми. При характеристиці джерельної бази дослідження авторка використала проблемний підхід, розкриваючи державно-правові процеси міжвоєнної Польщі, зокрема становлення і розвиток польського цивільного (сімейного) законодавства. Особлива увага приділяється сімейному праву та основним його інститутам.

Дотичні до теми дослідження проблеми викладені у працях сучасних вітчизняних істориків та істориків права, перш за все, таких як: З. Баран, М. Гетьманчук, В. Глиняний, Л. Зашкільняк, В. Кульчицький, М. Крикун, О. Липитчук, В. Макарчук, І. Настасяк, М. Страхов, І. Терлюк, Б. Тищик. Цю тему досліджували сучасні польські науковці Ю. Бардах, Т. Єдрущак, М. Каллас, Б. Леснодорський, М. Пієтчук, Ф. Ришка, М. Суйка-Зелінська, Є. Топольський.

Сімейне право Другої Речі Посполитої досліджували українські та польські правознавці міжвоєнного періоду, серед яких М. Аллерханд, Р. Вернер, А. Врублевський, С. Голомб, Я. Гуміньський, С. Дністрянський, Ф. Золь, Б. Колодзейський, Х. Конік, М. Лозинський, Р. Лонгчампс де Бер'є, Е. Маргуліс, Й. Печтах, Є. Познанський та інші. Питання щодо розірвання шлюбу та сепарації за часів існування Другої Речі Посполитої стали предметом дослідження і сучасного польського історика права З. Жажицького.

Таким чином, історіографічний огляд дає підстави стверджувати, що увага вчених-юристів зосереджена переважно на систематизації та дослідженні правових норм і засад політичного, соціально-економічного та культурного розвитку Другої Речі Посполитої. Закономірності та особливості становлення, розвитку, функціонування норм шлюбно-сімейного права у міжвоєнній Польщі висвітлені лише побіжно і потребують детального вивчення.

У другому розділі – **«Загальноправові засади дослідження становлення і розвитку сімейного права Другої Речі Посполитої»** – висвітлено особливості формування та подальшого розвитку сімейного права міжвоєнної Польщі.

У підрозділі 2.1. *«Формування державно-правового устрою Другої Речі Посполитої»* зазначено, що територія міжвоєнної Польщі формувалася внаслідок розпаду великих імперій: Австро-Угорщини, Німеччини та Росії у період з 1918 до 1923 рр. Від початку створення Польща вважалася суверенною демократичною державою, з парламентською формою правління та принципом поділу влад на законодавчу, виконавчу і судову, про що зазначалося у Березневій Конституції 1921 р., яка передбачала розширення кола прав громадян. Зокрема, до політичних прав громадян належали активне і пасивне виборче право, право формувати Сейм, Сенат

та органи самоврядування; до громадянських прав – рівність перед законом, право на захист життя, здоров'я, власності, право на відшкодування шкоди, завданої державними органами; до соціальних прав – право на охорону праці та праці неповнолітніх, заборона на використання праці дітей, що не досягли 15 років, право на соціальне забезпечення у разі втрати працездатності чи безробіття; право на охорону материнства; право на безкоштовне навчання у державних школах.

Державний переворот у травні 1926 р. привів до розширення повноважень Президента Польщі, зокрема, у частині прийняття розпоряджень, що мали силу закону та обмежив права Сейму. Внаслідок цього з часом була прийнята Конституція 1935 р., яка зосереджувала верховну державну владу в руках Президента (після смерті Ю. Пілсудського правляча верхівка держави посилювала тоталітарні методи керівництва, вдалася до повного придушення опозиції та зміцнення диктатури).

У підрозділі 2.2. «*Особливості розвитку сімейного права в системі права Другої Речі Посполитої*» зазначено, що до складу Республіки Польща, крім польських, увійшли етнічно непольські землі з відмінними традиціями, менталітетом, правовими системами. Законодавча база міжвоєнної Польщі являла собою яскравий зразок партикуляризму, а саме: у кожному регіоні діяла конкретна система права, яка залишилася в силі й після розпаду великих імперій. Такий стан у сфері сімейного і загалом цивільного права тривав у Польщі аж до прийняття нових цивільного та сімейного кодексів (1964 р.).

У червні 1919 р. для уніфікації та кодифікації законодавства було створено Кодифікаційну комісію. Так, були прийняті Кримінальний кодекс та Закон про правопорушення 1932 р., Кримінально-процесуальний кодекс 1929 р., Зобов'язальний кодекс 1934 р., ч. I Торгового кодексу 1934 р., Цивільно-процесуальний кодекс 1930 р. та інші.

Сімейне право не становило самостійної галузі права і розглядалося як частина цивільного. Так, на території Другої Речі Посполитої діяли сімейні норми, які містилися у кодифікованих актах, а саме: Австрійському цивільному кодексі 1811 р., Німецькому цивільному кодексі 1896 р., Зводі законів Російської імперії 1832 р., Польському цивільному кодексі 1825 р., Положенні про шлюб 1836 р., Угорському законі про шлюб 1894 р. Для узгодження між собою такого розмаїття чинних нормативно-правових актів у 1926 р. були прийняті «Міждільничий закон» та «Міжнародний закон», які врегульовували сімейні правовідносини залежно від місця проживання подружжя.

У третьому розділі – **«Правові основи укладення та припинення шлюбу у Другій Речі Посполитій»** – розглянуто поняття, підстави та особливості укладення і припинення шлюбу та визнання його недійсним.

У підрозділі 3.1 «Поняття та умови укладення шлюбу» вказано, що жоден із чинних нормативних актів часів існування Другої Речі Посполитої поняття шлюбу не містив, але правова польська доктрина містить гіпотезу, яка вказує на те, що польський термін шлюб («malżeństwo») виник із поєднання двох слов'янських визначень – «мал» (уклад), або «на мал» (урочистість) і «жена» (дружина). Це могло означати урочисте взяття чоловіком жінки за дружину. Умови для укладення шлюбу у міжвоєнній Польщі були наступними: згода сторін, досягнення нареченими шлюбного віку, подання попередніх оголошень про укладення шлюбу у церкві чи магістраті, відсутність шлюбного зв'язку, отримання дозволу батьків (опікунів), у випадку укладення шлюбу неповнолітніми та командування (для військовослужбовців та поліцейських).

У підрозділі 3.2 «Припинення шлюбу та визнання шлюбу недійсним» охарактеризовано, що припинення шлюбу відбувалося внаслідок смерті одного з подружжя та розірвання шлюбу. Факт смерті підтверджувався свідоцтвом про смерть, або рішенням суду у випадку безвісної відсутності одного з подружжя протягом десяти років. Визнання шлюбу недійсним здійснювалося за рішенням церковного або державного судів.

Усі згадані Кодекси передбачали розлучення. Розлучення було заборонене тільки подружжю римо-католицького віросповідання, дозволялася лише сепарація (передбачала усі наслідки розлучення, крім вступу чоловіка та дружини у повторний шлюб). Натомість, «Міжрегіональний закон» 1926 р. (ст. 14) дозволяв такому подружжю розірвати шлюб за умови зміни місця проживання на регіон, де діяли норми або Німецького цивільного кодексу 1896 р., або Угорського закону про шлюб 1894 р. Аналогічне правило було чинним і відповідно до Австрійського цивільного кодексу 1811 р. за умови прийняття іншого віросповідання.

Основними причинами *розлучення та сепарації*, які містили усі чинні на той час у Польщі законодавчі акти, були: подружня зрада; непереборна відраза; нанесення тілесних ушкоджень та погрози життю і здоров'ю; вчинення однією з сторін злочину; багатоженство; умисне залишення другого з подружжя; зневага; аморальна поведінка; психічне захворювання.

Основними причинами *визнання шлюбу недійсним* були: недотримання відповідної форми укладення шлюбу; відсутність попередніх оголошень про шлюб; недієдатність одного з подружжя на момент укладення шлюбу; укладення шлюбу з особою, з якою було вчинено подружню зраду; укладення шлюбу неповнолітніми. Однією із причин визнання шлюбу недійсним, передбаченою лише Зводом законів Російської імперії 1832 р., було укладення шлюбу особами віком 80 років і старшими.

Щодо юрисдикції судів, то на колишніх австрійських і німецьких територіях та на територіях Спіжа і Орави справи про розлучення, сепарацію та визнання шлюбу недійсним розглядали світські суди незалежно від віросповідання подружжя. На території колишнього Конгресового Королівства та на колишніх підросійських землях сімейні справи розглядали лише церковні суди відповідного віросповідання.

У четвертому розділі – **«Права і обов'язки подружжя, батьків та дітей»** – охарактеризовано особисті немайнові та майнові права і обов'язки подружжя, а також права і обов'язки батьків та дітей.

У підрозділі 4.1 *«Особисті немайнові та майнові права і обов'язки подружжя»* визначено, що основними немайновими обов'язками подружжя, на які вказували норми єдиного національного сімейного законодавства, прийняті Сеймом щодо відносин подружжя, незалежно від віросповідання, були: 1) подружня вірність; 2) взаємопідтримка; 3) взаємодопомога та належні вчинки. Інші подружні обов'язки, зокрема такі, як обов'язок дружини носити прізвище чоловіка, спільне проживання, заступництво та охорона, а також право дружини виступати суб'єктом підприємницької діяльності, рівноправ'я подружжя були передбачені усіма законодавчими актами, що діяли на території міжвоєнної Польщі.

Звід законів Російської імперії 1832 р. (ст. 109), Австрійський цивільний кодекс 1811 р. (§ 91) і Угорський закон про шлюб 1894 р. (§ 78) передбачали перевагу системи сепарації у майнових стосунках подружжя. Лише згідно з законодавством колишніх підросійських територій, чоловікові потрібне було окреме уповноваження на розпорядження власністю дружини. Відповідно до Австрійського цивільного кодексу 1811 р. та Угорського закону про шлюб 1894 р. таке уповноваження надавалося автоматично разом з укладенням шлюбу. Німецький цивільний кодекс 1896 р. (§ 1363) передбачав існування системи особливої законодавчої процедури, за якою після укладення шлюбу чоловік отримував право на управління та використання власності дружини. Польський цивільний кодекс 1825 р. (ст. 192) передбачав лише спільну сумісну власність подружжя, користування якою належало чоловікові. У разі недобросовісного користування спільною сумісною власністю дружина мала право позбавити його такої можливості у судовому порядку.

У підрозділі 4.2 *«Права і обов'язки батьків та дітей, що виникали із шлюбної та позашлюбної спорідненості»* зазначено, що основним засобом для здійснення батьківських прав та виконання обов'язків була батьківська влада, якою користувалися як батько, так і матір, але слово батька було вирішальним. У разі смерті батька, визнання його недієздатним, засудження за тяжкий злочин така влада переходила до матері, хоча й не в повному обсязі, особливо при управлінні та розпорядженні власністю дитини.

Основними немайновими обов'язками батьків щодо дітей, народжених у шлюбі, були годування, утримання, виховання та забезпечення. Обов'язок забезпечення містився лише у Німецькому цивільному кодексі 1896 р. та стосувався лише надання донькам посагу у випадку їх заміжжя.

Батьки виконували також обов'язок щодо навчання дітей, як це було передбачено Конституцією 1921 р. (ст. 94) у зв'язку із запровадженням на території Польщі загальнообов'язкової початкової освіти.

Обов'язок виплати аліментів на дітей, відповідно до всіх чинних кодексів, покладався на чоловіка.

Становище позашлюбних дітей у міжвоєнній Польщі характеризувалося тим, що позашлюбна дитина не мала жодних прав та обов'язків по відношенню до родини батька (права на прізвище, спадщину, утримання тощо), а відповідно до Польського цивільного кодексу 1825 р. (ст.ст. 299–303) – і до родини матері. Чинне законодавство тогочасної Польщі для визнання батьківства (материнства) відводило від 302 (відповідно до Німецького цивільного кодексу 1896 р.) до 306 днів з дня народження дитини.

ВИСНОВКИ

У **висновках** підведено підсумки дослідження:

1. Простежено, що політичні, історико–правові передумови становлення польської незалежної держави і права пов'язані з розпадом трьох великих європейських імперій: Австро-Угорщини, Німеччини та Росії. Особливістю новоствореної Другої Речі Посполитої було те, що до її складу увійшли також історично непольські землі із різним суспільним та державно–правовим розвитком, менталітетом населення, правовими традиціями, правовими системами (австро-угорською, німецькою та російською), які доволі тривалий час продовжували діяти на території незалежної Польщі. Відповідно виникла проблема узгодження дії правових норм, зокрема у сфері сімейного права.

2. Доведено, що у сфері регулювання шлюбно–сімейних відносин на території Республіки Польща діяли: Австрійський цивільний кодекс 1811 р., Звід законів Російської імперії 1832 р., Польський цивільний кодекс 1825 р., Положення про шлюб 1836 р., Німецький цивільний кодекс 1896 р., Угорський закон про шлюб 1894 р. Проте, питання укладення шлюбу, допустимості розлучень, особисті та майнові стосунки подружжя, батьків та дітей регулювалися не лише діючими законодавчими актами, а й релігійними нормами залежно від віросповідання подружжя. Прийняття у 1926 р. двох важливих законів «Міждільничого закону» та «Міжнародного закону» давали змогу врегулювати шлюбно–сімейні відносини

відповідно до законодавства, яке діяло в тому регіоні, де особи проживали протягом останнього року.

У 1919 р. було створено Кодифікаційну комісію для уніфікації правових норм у всіх сферах правового регулювання, зокрема шлюбно-сімейного. Офіційним урядовим проектом шлюбно-сімейного права 1929 р. став проект К. Лютостанського.

3. Проаналізовано основні інститути сімейного права Другої Речі Посполитої, а саме: заручини, шлюб, права та обов'язки подружжя, права і обов'язки батьків та дітей.

Правові норми Положення про шлюб 1836 р. (ст. 239) передбачали укладення нареченими заручин, тобто вимагався попередній усний чи письмовий договір про укладення шлюбу. Загалом, Австрійський цивільний кодекс 1811 р. (§ 46) та Німецький цивільний кодекс 1894 р. (§ 1298) окремих норм про заручини не передбачали, хоча, як і Польський цивільний кодекс 1825 р. (ст. 241) вказували на вимогу повернення подарунків нареченими, отриманими з нагоди укладення шлюбу.

Положення про шлюб 1836 р. і т. X Зводу законів Російської імперії 1832 р. визначали лише церковну форму укладення шлюбу відповідно до віросповідання подружжя та церковне розлучення. Австрійський цивільний кодекс 1811 р., вказував на укладення церковного чи світського (державного) шлюбу залежно від віросповідання подружжя. Справи про розлучення, сепарацію розглядали виключно державні суди, незалежно від форми укладення шлюбу. Німецький цивільний кодекс 1896 р. та Угорський закон про шлюб 1894 р. передбачали лише світський шлюб та розлучення незалежно від віросповідання.

При дослідженні прав та обов'язків подружжя простежено, що більшими правами наділявся чоловік, а обов'язками – дружина. У відносинах, які виникали між батьками та дітьми, велике значення мала шлюбна та позашлюбна спорідненість.

4. Розкрито поняття, зміст шлюбу, підстави його укладення та припинення у часи Другої Речі Посполитої. Польща, як католицька держава, вклала у шлюб сакраментальний зміст, тобто розглядала його як духовне таїнство між двома особами протилежної статі. Згідно з нормативно-правовими актами, що діяли на території міжвоєнної Польщі, шлюб укладався у церкві відповідно до віросповідання подружжя, або у магістраті для осіб, що не сповідували жодної віри.

Підстави для укладення шлюбу були наступними: настання шлюбного віку, наявність дозволу батьків або судової влади, наявність дозволу командування. Факт укладення шлюбу фіксувався у книгах записів актів цивільного стану. Підстави для припинення шлюбу були наступними: смерть одного з подружжя, розлучення (сепарація).

5. Визначено особливості порядку визнання шлюбу недійсним. Вони полягали в ігноруванні перешкод, які існували до укладення шлюбу. Основними причинами визнання шлюбу недійсним були: недотримання форми укладення шлюбу (наприклад, греко-католики уклали шлюб за православним обрядом), відсутність попередніх оголошень про шлюб у церкві, або магістраті, укладення шлюбу неповнолітніми (без дозволу батьків, опікунів), неотримання дозволу командира (для військовослужбовців та поліцейських), укладення шлюбу римо-католицьким священиком (навіть якщо укладений ним світський шлюб був дійсним на колишніх німецьких територіях, то за місцем дії Австрійського цивільного кодексу 1811 р., Положення про шлюб 1836 р., та Зводу законів Російської імперії 1832 р. – ні), здійснення попередніх оголошень чи укладення шлюбу у церкві не за основним місцем проживання, імпотенція чоловіка (якщо такий факт приховувався до шлюбу) тощо.

6. Встановлено, що особистими немайновими правами та обов'язками подружжя у спільних для усієї Польщі правових нормах були: подружня вірність, взаємопідтримка, взаємодопомога та належні вчинки. Певним кроком до самостійності дружини було розширення її прав (зайняття підприємницькою діяльністю та розпорядження отриманим прибутком, незалежно від чоловіка, за наявності його письмового дозволу).

Австрійський цивільний кодекс 1811 р., Польський цивільний кодекс 1825 р. та Німецький цивільний кодекс 1896 р. передбачали можливість існування спільної сумісної власності подружжя, і чоловік користувався цією власністю відповідно до усіх чинних кодексів. Водночас, Звід законів Російської імперії 1832 р. передбачав лише роздільну власність подружжя. Основними майновими правами та обов'язками подружжя були: виплата аліментів та утримання. Ці дві норми були характерними для усіх діючих у міжвоєнній Польщі законодавчих актів. Правда, лише Німецький цивільний кодекс 1896 р. (§ 1360) передбачав можливість виплати утримання дружиною чоловікові у випадку його непрацездатності за станом здоров'я. Урегулювання майнових відносин подружжя нерідко здійснювалося шляхом укладення шлюбних договорів. Тільки Польський цивільний кодекс 1825 р. (ст. 207) вказував на те, що шлюбні договори повинні бути укладені лише перед укладенням шлюбу; запис про факт укладення шлюбного договору робився у книзі актів цивільного стану. Зазначені умови були відсутні в німецькому, російському і в австрійському праві.

7. З'ясовано, що шлюбна спорідненість, тобто стосунки між батьками та дітьми, які народилися у шлюбі, дещо відрізнялася від позашлюбної, а саме відрізнялися права та обов'язки, що впливали з першого чи другого юридичного факту. Дитина, яка вважалася законною, повинна була бути народжена між 180 та 306 днем тривання вагітності. Дитина, народжена у шлюбі, мала право на належне виховання (відповідно до батьківського

статусу), утримання, аліменти, спадщину. Позашлюбна дитина володіла правами та обов'язками лише по відношенню до матері, незалежно від визнання її законним батьком.

8. На основі архівних матеріалів Державного архіву Львівської області та Державного архіву у м. Кракові (Arhiwum Państwowe w Krakowie) було опрацьовано ряд шлюбно-сімейних судових справ Другої Речі Посполитої на прикладі Львівського та Краківського воєводств, де чинним був Австрійський цивільний кодекс 1811 р.

В цілому було досліджено 51 судову справу щодо розлучень, сепарацій, визнання шлюбу недійсним, а також проаналізовано 14 шлюбних договорів. Розповсюдженими причинами розлучення та сепарації були: неперекорна відраза та нанесення тілесних ушкоджень одному з подружжя (здебільшого дружині), подружня зрада. Одними із основних причин визнання шлюбу недійсним, відповідно до проаналізованих справ, були: відсутність попередніх оголошень про шлюб, неотримання дозволу батьків на укладення шлюбу неповнолітніми особами, недотримання форми укладення шлюбу.

Вивчення доступних архівних судових справ та церковних книг, доводить, що застосовувалася практика зміни віросповідання нареченими перед або після укладення шлюбу для спрощення процедури розлучення.

ОСНОВНІ ПОЛОЖЕННЯ ДИСЕРТАЦІЇ ВІДОБРАЖЕНО У ТАКИХ ПУБЛІКАЦІЯХ:

1. Онишко О. Б. Права та обов'язки батьків і дітей, що виникали із позашлюбної спорідненості за сімейним законодавством Польщі (1918–1939 рр.) / О. Б. Онишко // Економіка, фінанси, право. Проблемні питання, коментарі та поради : щомісячний інформаційно-аналітичний журнал. – К., 2008. – № 11. – С. 26–30.

2. Онишко О. Б. Майнові права та обов'язки подружжя за шлюбно-сімейним законодавством Другої Речі Посполитої (1918–1939 рр.) / О. Б. Онишко // Науковий вісник Ужгородського національного університету. Серія Право. – Ужгород, 2008. – Вип. 10. – С. 199–203.

3. Онишко О. Б. Основні проблеми сімейного права Другої Речі Посполитої / О. Б. Онишко // Вісник Харківського національного університету внутрішніх справ, 2007. – Вип. 39. – С. 364–372.

4. Онишко О. Б. Особисті немайнові права та обов'язки подружжя за сімейним законодавством Другої Речі Посполитої (1918–1939 рр.) / О. Б. Онишко // Вісник Харківського національного університету внутрішніх справ, 2008. – Вип. 41. – С. 83–89.

5. Онишко О. Б. Особливості формування сімейного права Другої Речі Посполитої (1918–1939 рр.) / О. Б. Онишко // Науковий вісник Львівського

державного університету внутрішніх справ. – 2007. – Вип. 3. – С. 104–114. – (Серія юридична).

6. Онишко О. Б. Порядок визнання шлюбу недійсним за шлюбно-сімейним законодавством Другої Речі Посполитої (1918–1939 рр.) / О. Б. Онишко // Держава і право: збірн. наук. праць. Юридичні і політичні науки. – К.: Інститут держави і права ім. В. М. Корецького НАН України, 2008. – Вип. 40. – С. 95–102.

7. Онишко О. Б. Розірвання шлюбу за шлюбно-сімейним законодавством Другої Речі Посполитої (1918–1939 рр.) / О. Б. Онишко // Науковий вісник Львівського державного університету внутрішніх справ. – 2008. – Вип. 3. – С. 92–111. – (Серія юридична).

8. Онишко О. Б. Батьківська влада як засіб здійснення батьківських прав та обов'язків за сімейним законодавством Польщі (1918–1939 рр.) / О. Б. Онишко // Право на приватність: проблеми та перспективи: тези Всеукр. наук.-практ. конф., (м. Львів, 14 листопада 2008 р.). – Львів: Львівський державний університет внутрішніх справ, 2008. – С. 128–130.

9. Онишко О. Б. Заручини як передумова шлюбно-сімейних правовідносин за сімейним законодавством Другої Речі Посполитої (1918–1939 рр.) / О. Б. Онишко // Актуальні проблеми теорії та історії прав людини, права і держави: зб. статей V Всеукр. наук. конф. правників-початківців, (м. Львів, 8–9 листопада 2007 р.). – Львів; Одеса: Фенікс, 2008. – С. 288–292.

10. Онишко О. Особливості застосування «Міжрегіонального закону» та «Міжнародного закону» у шлюбно-сімейних відносинах на території Другої Речі Посполитої / Оксана Онишко // Україна та Польща у вимірі незалежності (1918–2008 рр.): матеріали міжнар. наук.-практ. конф., (м. Львів, 22–24 травня 2008 р.). – Львів: Львівський університет бізнесу і права, 2008. – С. 164–169.

11. Онишко О. Б. Особливості укладення та розірвання шлюбів на територіях Спіжа і Орави, що входили до складу Другої Речі Посполитої / О. Б. Онишко // Актуальні проблеми правового захисту суб'єктивних прав та свобод особи в умовах формування громадянського суспільства та становлення правової держави: матеріали доповідей і статей Всеукр. наук.-практ. конф., (м. Львів, 18 квітня 2008 р.). – Львів: Міжрегіональна Академія управління персоналом Львівський інститут, 2008. – С. 152–156.

12. Онишко О. Б. Поняття «шлюб», форма та порядок його укладення за сімейним правом Другої Речі Посполитої (1918–1939 рр.) / О. Б. Онишко // Державотворення та правотворення в Україні : проблеми та перспективи: матеріали Другої звітної наук. конф., (м. Львів, 28 лютого

2008 р.). – Львів: Львівський державний університет внутрішніх справ, 2008. – С. 81–85.

АНОТАЦІЯ

Онишко О. Б. Становлення і розвиток сімейного права Другої Речі Посполитої (1918–1939 рр.). – Рукопис.

Дисертація на здобуття наукового ступеня кандидата юридичних наук за спеціальністю 12.00.01 – теорія та історія держави і права; історія політичних і правових учень. – Львівський національний університет імені Івана Франка. – Львів, 2009.

У дослідженні комплексно розглядається проблема становлення і розвитку сімейного права Другої Речі Посполитої у 1918–1939 рр. З'ясовано особливості застосування шлюбно-сімейних правових норм, відповідно до чинних нормативних актів, в залежності від об'єднаних регіонів. Охарактеризовано основні інститути сімейного права, такі як шлюб, розлучення, сепарація, особисті немайнові та майнові права і обов'язки подружжя, батьків та дітей. Виявлено особливості укладення, розірвання шлюбу, визнання шлюбу недійсним в залежності від віросповідання подружжя. Проаналізовано основні умови укладення шлюбних договорів, охарактеризовано права та обов'язки батьків та дітей, що виникали із шлюбної та позашлюбної спорідненості. Визначено особливості регулювання шлюбно-сімейних відносин відповідно до прийнятих у 1926 р. «Міждільничого закону» та «Міжнародного закону».

Ключові слова: Друга Річ Посполита (Республіка Польща), шлюбно-сімейне право, розлучення, сепарація, визнання шлюбу недійсним, обов'язки подружжя, спорідненість.

АННОТАЦИЯ

Онышко О. Б. Становление и развитие семейного права Второй Речи Посполитой (1918–1939 гг.). – Рукопись.

Диссертация на соискание ученой степени кандидата юридических наук по специальности 12.00.01 – теория и история государства и права; история политических и правовых учений. – Львовский национальный университет имени Ивана Франко. – Львов, 2009.

В диссертации на основе анализа правовых актов, архивных материалов и научной литературы исследуется комплекс вопросов становления и развития семейного права Второй Речи Посполитой (1918–1939 гг.). Вследствие распада трёх великих империй: Австро-Венгрии, Германии и России было создано польское государство – Вторая Речь Посполитая. Система законодательства междувоенной Польши представляла

собой яркий образец партикуляризма – в каждом регионе объединенной Польши действовала отдельная система права. В системе семейного права (семейное право рассматривалось как неотъемлемая часть гражданского) действовали такие законодательные акты как: Австрийский гражданский кодекс 1811 г., Немецкий гражданский кодекс 1896 г., Положение о браке 1836 р., Польский гражданский кодекс 1825 г., Венгерский закон о браке 1894 г., Свод законов Российской империи 1832 г.

В работе подано характеристику основных институтов семейного права Второй Речи Посполитой, таких как: брак, развод, сепарация, личные отношения супругов, имущественные отношения супругов, родителей и детей.

Существовало две формы брака: государственная (светская) и церковная. Светскую форму брака предусматривали: Немецкий гражданский кодекс 1896 г., Венгерский закон о браке 1894 г.; церковную форму брака предусматривали: Положение о браке 1836 р. и Свод законов Российской империи 1832 г. Австрийский гражданский кодекс 1811 г. занимал альтернативную позицию, то есть предусматривал как светскую, так и церковную форму вступления в брак. Развод был предусмотрен всеми законодательными актами, которые действовали во всех регионах междувоенной Польши. Только для лиц римо-католической веры вместо развода разрешалась сепарация, которая имела его признаки, однако запрещалось вступление в брак повторно.

В соответствии с формой заключения брака дела по его прекращению рассматривали светские или церковные суды. Основными причинами развода, предусмотренными всеми законодательными актами, действующими на территории междувоенной Польши, были: непреодолимое отвращение, угроза жизни, здоровью или нанесение тяжких телесных повреждений, совершение одним из супругов преступления, пренебрежение, аморальное поведение, психическая болезнь и др.

Основными причинами признания брака недействительным, характерными для всех регионов, были: отсутствие предварительных оглашений о вступлении в брак, несоблюдение формы брака, недееспособность одного из брачующихся, вступление в брак с лицом, с которым было совершено прелюбодеяние.

Основными неимущественными правами и обязанностями супругов были следующие: супружеская верность, взаимная поддержка, взаимная помощь и надлежащие поступки. В имущественных отношениях супругов действовала система сепарации. Свод законов Российской империи 1832 г. предусматривал получение мужем разрешения на управление и пользование имуществом жены. В соответствии с другими действующими

законодательными актами такое разрешение получалось супругом автоматически вследствие заключения брака. Польский гражданский кодекс 1825 г. предусматривал общую совместную собственность супругов, управление и пользование которой принадлежало мужу. В случае недобросовестного пользования общей совместной собственностью жена имела право отстранить мужа от такой возможности в судебном порядке.

Основными неимущественными обязанностями родителей и законных детей были: предоставление питания, содержания, воспитания и обеспечения. Обязанность обеспечения имела место только в Немецком гражданском кодексе 1896 г. и касалась предоставления дочери приданого в случае её замужества.

Родители исполняли также обязанность по обучению своих детей, предусмотренную Конституциями Республики Польша 1921 г. и 1935 г., в связи с введением в государстве обязательного начального образования.

Обязательство выплаты алиментов на детей, в соответствии со всеми действующими на территории Второй Речи Посполитой законодательными актами, возлагалось на отца.

Положение внебрачных детей в междувоенной Польше характеризовалось тем, что внебрачный ребёнок не имел никаких прав и обязательств в отношении семьи отца (право на ношение фамилии, наследство, содержание), а в соответствии с Польским гражданским кодексом 1825 г. – и семьи матери.

Законодательные акты междувоенной Польши для признания отцовства (материнства) указывали на срок от 302 до 306 дней со дня рождения ребенка. Это соответствует приблизительно 10 месяцам в действующем семейном законодательстве Украины.

Вследствии изучения архивных материалов – брачно-семейных судебных дел Второй Речи Посполитой на примере Львовского и Краковского воеводств было исследовано 43 дела о разводе, сепарации, признания брака недействительным и проанализировано 14 брачных договоров. Распространёнными причинами развода были следующие: непреодолимое отвращение, нанесение телесных повреждений одному из супругов (в основном жене), супружеская неверность. Основными причинами признания брака недействительным были такие: отсутствие предварительных оглашений о вступлении в брак, отсутствие разрешения родителей на вступление в брак несовершеннолетних, несоблюдение формы брака. Изучение доступных архивных дел и церковных книг доказывает, что применялась практика смены вероисповедания брачующимися до или после вступления в брак для упрощения процедуры развода.

Ключевые слова: Вторая Речь Посполитая (Республика Польша), брачно-семейное право, развод, сепарация, признание брака недействительным, обязанности супругов, родство.

ANNOTATION

Onyshko O. B. Formation and Development of Family Law in the Republic of Poland (1918–1939). – Manuscript.

The thesis for the Scientific Degree of the Candidate of Law in speciality 12.00.01 – theory and history of state and law; history of political and legal doctrines. – Lviv State University of Internal Affairs. – Lviv, 2009.

The problem of the formation and development of family law in the Republic of Poland in 1918 – 1939 is considered in the thesis. The peculiarities of applying the matrimonial legal rules according to the standard acts in force and depending on the united regions are clarified. The main institutions of family law such as marriage, divorce, separation, personal non-property and property rights and duties of the conjoints, parents and children are characterized. The peculiarities of effecting a marriage and divorce, avoidance of a marriage depending on the denomination of the conjoints are revealed. The main conditions of contracting a marriage are analyzed; the rights and duties of the parents and children that appeared from the marital and extra-marital relations are characterized. The peculiarities of regulating matrimonial relations according to “Inter-district Law” and «International Law» are defined.

Key words: Republic of Poland, matrimonial law, divorce, separation, avoidance of a marriage, duties of the conjoints, consanguinity.

Підписано до друку 15.09.2009 р.
Формат 60х90/16. Папір офсетний. Зам. № 159-09
Умовн. друк. арк. 0,9. Наклад 100 прим.
Львівський національний університет імені Івана Франка
79000, м. Львів, вул. Дорошенка, 41.